

UOT 159.923:316.6

**AQRESSİV DAVRANIŞIN YARANMASI VƏ ARADAN QALDIRILMASI
YOLLARI****Çinarə Əsədulla qızı Nuxieva***Bakı Qızlar Universitetinin magistrantı***ORCID:** 0009-0002-5091-2836**E-mail:** cinare.nuhuyeva@gmail.com**Açar sözlər:** *aqressiya, aqressiv davranış, terapiya, davranış pozuntusu, psixokorreksiya***Ключевые слова:** *агрессия, агрессивное поведение, терапия, расстройства поведения, психокоррекция***Key words:** *aggression, aggressive behavior, therapy, behavioral disorder, psychocorrection*

Bütün tarix boyu bəşəriyyət qəddarlıq, zorakılıq, qəsdlər, dağıntılar və digər destruktiv əməllər, mənəvi iztirablar gətirən hallarla qarşılaşır. Biz, demək olar ki, hər gün kütləvi informasiya vasitələrindən insanların aqressiv davranışının təcəssümü olan cinayətlər, müharibələr, terror aktları haqqında məlumat alırıq.

Aqressiyanın tibbi aspektlərindən söz açılarkən, ilk növbədə, psixi patologiya ilə bağlı olan aqressiya nəzərdə tutulur. Psixi xəstələrin aqressiyası müharibələr zamanı törədilən zorakılıqdan müqayisə olunmaz dərəcədə az olsa da, nəzərə almaq lazımdır ki, psixi xəstəxanaların pasiyentlərinin 10%-də bu və ya digər aqressiv tendensiyalar müşahidə olunur.

Aqressiya, “aggređi” - latın sözündən götürülüb, mənası “hücum”, “təcavüz” deməkdir [3, 51]. Uzun müddət bu anlayış tibbi, bioloji, irsi kateqoriya kimi öyrənildiyinə görə, bu məsələyə psixologiya elmində diqqət yetirilməmişdir. Hazırda isə aqressiya bir çox elm sahələri üçün, əsasən də psixologiya elmi üçün, o cümlədən sosial psixologiya elmi üçün həlli vacib olan aktual problemlərdən birinə çevrilmişdir. Güzəran psixologiyasında, “aqressiya” sözü özünü müdafiə edən şəxsə də, cinayət törədən şəxsə də, hətta bütün gücünü işə sərf edənə də aid olunur. Elmi ədəbiyyatda aqressiyanın psixoloji mahiyyətinin və mexanizminin öyrənilməsinə bir sıra tədqiqatlar həsr edilmişdir. Həmin tədqiqatlardan bir qismində aqressiya davranış kimi, başqa bir qismində qəsd kimi, digərlərində isə aqressiya, vurulmuş ziyan kimi nəzərdən keçirilmişdir. Belə ki, L.Berkoviç, haqlı olaraq, göstərir ki, aqressiya anlayışının məzmununu müəyyənləşdirmək çox çətinidir.

Qeyd etdiyimiz kimi, aqressiya anlayışının özü, ona dəqiq tərif vermək cəhdləri zamanı ciddi ziddiyyətlər doğurur. Belə ki, bir çox hallarda, digərləri üçün təhlükəli olan və onlara zərər yetirən istənilən davranış aqressiya kimi qiymətləndirilir. Lakin sürücünün diqqətsizliyi üzündən baş vermiş və insan tələfatı ilə nəticələnən qəsdən törədilməyən avtomobil qəzası bir qayda olaraq, aqressiv əməl hesab olunmur.

Məlumdur ki, aqressiv davranışı insan psixikasının hər hansı konkret sferası ilə bağlamaq məqsəduyğun deyil. Bəzən aqressiya emosional sferanın məhsulu kimi nəzərdən keçirilir. Burada ön planda nifrət və qəzəb kimi emosional hallar – affektlər durur. Lakin belə olan təqdirdə soyuqqanlı şəkildə fəaliyyət göstərən muzdlu qatilin hərəkətləri aqressiya sayılmamalıdır. Bu isə cəfəng görünür. Aqressiyanı motiv ilə əlaqələndirmək cəhdləri də inandırıcı görünmür,

məsələn, valideynlərin uşağını hər hansı bir dəcəlliyinə görə tənbeh etməsini kimsə aqressiya adlandıra bilməz. Halbuki burada qəsdən zərər yetirmək motivi şübhəsizdir. Ən nəhayət, aqressiyanı koqnitiv proses nöqteyi-nəzərindən (düşmənçilik fikirləri, ədavət) qiymətləndirmək də həmişə mümkün olmur. Bir çox hallarda aqressiya xoş müsbət münasibət bəslənilən yaxın adamlara qarşı yönəlmiş olur [2,151].

Aqressiv davranışın bioloji determinatları nələrdir?

İnsanın aqressiv davranışa meyilli olmasına daha çox – daxili (endogen) və ya mühit (ekzogen) amillərinin təsir etdiyi tam müəyyənləşdirilməmişdir. Çox güman ki, belə amillərdən hər biri bu və ya digər dərəcədə aqressiv davranışın formalaşmasında iştirak edir. Hal-hazırda aqressiyanın bioloji hipotezləri, irsi, hormonal və neyrofizioloji faktorları araşdırılır. Aqressiv tendensiylərin irsən keçməsindən danışarkən tez-tez eyni genotipə malik biryumurtalı əkilər üzərində aparılan tədqiqatlara əsaslanırlar.

Tədqiqatların digər xətti himayəyə götürülən uşaqların öz bioloji valideynlərinin xüsusiyyətlərinin irsən verilməsinin öyrənilməsi ilə əlaqədardır. Sübuta yetirilmişdir ki, himayəyə götürülmüş uşaqlar arasında valideynləri məhkum olunmuşların qanun pozuntusu törətmək riski yüksəkdir [4,211].

Alınmış nəticələr başqa cür də qiymətləndirilə bilər. Aqressiyaya meyillilik deyil, ayrı-ayrı xüsusiyyətlər, məsələn, intellektual qabiliyyət, yüksək emosionallıq, hiperaktivlik və s. irsən verilə bilər.

Aqressiv davranış, K.Z. Lorensin hipotezinə görə, toplanmış aqressiv enerjinin çıxmasını təmin edən və ya tormozlayan xüsusi xarici amildən asılıdır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, öz aqressiv instinktlərini cilovlamaq qabiliyyəti qurbanlara ciddi xəsarət yetirmək imkanları ilə bağlıdır. Əgər bir insan münaqişə zamanı problemi sözlə anlada, həll edə bilmirsə, yumruqlarını düyünləyirsə (yəni fiziki qüvvə, zorakılıq tətbiq etmək üçün), o, sübuta yetirir ki, onun babası həqiqətən meymundur (Çarlz Darvin) [5,141].

Z. Freyd hələ 1920-ci ildə belə qənaətə gəlmişdi ki, insanda dağıtmağa və həyatı məhv etməyə yönəlmiş xüsusi instinktiv meyil mövcuddur. Aqressiyanın formalaşmasına dair maraqlı fikirlər E. Frommun “İnsanın ruhu” və “İnsanın destruktivliyinin anatomiyası” əsərlərində şərh olunmuşdur. E. Fromm aqressivliyi xoşxassəli və bədxassəli növlərə bölür. Birincisi, daha çox idman yarışlarında rast gəlinən oyun aqressiyasına aiddir. Xoşxassəli aqressiyanın daha bir növü məqsədə nail olmağa yönəlmiş özünü-təsdiq meylidir. Belə aqressiya şəxsiyyətin özünü-təsdiq etməsi üçün vacibdir.

E. Fromm yazır: “Həyata inamın itməsi nifrətə səbəb olur. İnsan sübut etməyə çalışır ki, həyat amansızdır, bütün insanlar qəddardır və sən özün qəddar olmalısən!” [1,173].

E. Fromm görə, bədxassəli aqressiyanın mənbələri aşağıdakılardır:

1. Nekrofiliya – bütün cansız şeylərə meyil, həyata qarşı biganəlik, sadələşdirmək, bəsitləşdirmək cəhdi;

2. Narsissizm: öz şəxsiyyətinə pərəstiş, özünə vurğunluq, hamını və hər şeyi arzularına tabe etdirmək;

3. İnsestual simbioz-azadlıqdan qorxma, başqalarından asılılıq, qüvvəni şəxsləşdirmək.

Aqressiyanın aradan qaldırılması. Ümumtəhsil məktəblərində korreksiya diaqnostik işdən sonra aparılır. Adətən diaqnostikada olduğu kimi korreksiyanı da 2 formada həyata keçirmək olar:

1. Fərdi korreksiya
2. Qrupşəkilli korreksiya

Şəxsiyyətin inkişafında və formalaşmasında özünü göstərən qüsurların korreksiyasını həyata keçirərkən psixoloq bu məqsədlə bir sıra testlərdən, didaktiv materiallardan, treninqlər və s. tətbiq etməklə işlər aparılır. Tələbə və gənclərdə aparılan psixoloji xidmət prosesində yerinə yetiriləcək korreksiya işləri mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Psixodiyagnostik işlərin aparılması nəticəsi kimi üzə çıxarılan çətinlikləri təhlil etmək üçün psixokorreksiyaadan istifadə olunur. Psixokorreksiya işlərinin məzmununa:

a) şagirdlərin idrak və ictimai fəallığının motivasiyasının formalaşdırılması, həmçinin diqqətin inkişafında, iradi xüsusiyyətlərində, hisslərində, temperament, xarakter və qabiliyyətlərin tərbiyəsində özünü göstərən çətinliklərini aradan qaldırılması.

b) yeniyetmələrin yaşıdlar və həmyaşıdları ilə qarşılıqlı şəxsiyyətlərarası münasibətlərində özünü göstərən qüsurların aradan qaldırılması və s.-ni daxil etmək olar.

Adətən, korreksiya proqramının həm psixoloji, həm də pedaqoji cəhətləri var. Onların həyata keçirilməsi bir – birindən müəyyən dərəcədə fərqlənir. Psixoloji korreksiya psixoloq tərəfindən planlaşdırılır və həyata keçirilir.

Şagird şəxsiyyətində baş verən qüsurların korreksiyası. Buraya:

- özünüqiymətləndirmə.
- iddia səviyyəsinin korreksiyası.
- özünü qeyri–adekvat qiymətləndirmənin korreksiyası.
- eyni zamanda maraq və meyllərin korreksiyası aiddir [1,173].

Məktəblilərdə fərdi psixi xassələr üzrə korreksiya işləri ilə əlaqədar temperament xassələri ilə bağlı psixokorreksiya işlərini aid etmək olar.

Şagirdlərdə özünü göstərən yüksək həyəcanlanmanın korreksiyası, əhvalar, affektlər və gərgin psixoloji vəziyyət və halətlərin psixokorreksiyası, əxlaqi, estetik hisslərlə bağlı korreksiya işi, neqativizm, şiltaqlıq, tərslik, təqlidçilik, təlqinə qapılma ilə bağlı korreksiya işləri; digər iradi nöqsanların aradan qaldırılmasını aid etmək məqsədəuyğun hesab olunur.

Şəxsiyyətlərin münasibətlərlə bağlı psixokorreksiya işlərinə yeniyetmələrin yaşıdlar və həmyaşıdları ilə qarşılıqlı şəxsiyyətlərarası münasibətlərində özünü göstərən qüsurların aradan qaldırılması, münaqişəli münasibətlərin korreksiyası, fərdi və qrup halında tətbiq olunan korreksiya işi aiddir.

Problemin aktuallığı. Aqressiv davranışın psixoterapiyası ilə əlaqədar insanların mütəmadi psixoloqlara müraciət etməsi problemin aktual əhəmiyyət kəsb etdiyinə işarə edir.

Problemin elmi yeniliyi. Məqalədə aqressiya və aqressiv davranış anlayışları elmi təhlil olunur.

Problemin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Elmi ədəbiyyatda problemin həllinin praktik yolları və istiqamətləri göstərilir.

Ədəbiyyat

1. Kazımova K.Q., Qəzvini U.M. Sosial psixologiya. Bakalavr hazırlığı üçün dərslik. Bakı: Füyuzat, 2023.
2. Алфимова М.В. Трубников В.И. Психогенетика агрессивности// Вопросы психологии. 2000, № 6.
3. Реан А.А. Агрессия и агрессивность личности // Вопросы психологии. 1996, № 5. с. 3-18.
4. Румянцева Т.Г. Агрессия и контроль // Вопросы психологии. 1992, № 5/6. с. 35-40.
5. Семенюк Л.М. Психологические особенности агрессивного поведения подростков и условия его коррекции. М.: Речь, 2003, 96 с.

Ч.А. Нухиева

**Способы возникновения и преодоления агрессивного поведения
Резюме**

Нецелесообразно связывать агрессивное поведение с какой-либо конкретной сферой человеческой психики. Иногда агрессию рассматривают как продукт эмоциональной сферы. На первом плане здесь такие эмоциональные состояния, как ненависть и приступы гнева. Также не всегда возможно оценить агрессию с точки зрения когнитивного процесса (враждебность -грязь, неприязнь к кому-либо). Во многих случаях агрессия направлена против близких людей с приятным позитивным настроем.

С.А. Nuxieva

**Ways to generate and eliminate aggressive behavior
Summary**

It is not advisable to connect aggressive behavior with any specific sphere of the human psyche. Sometimes aggression is considered as a product of the emotional sphere. In the foreground here are such emotional states as hatred and anger – af-feints. It is also not always possible to evaluate aggression from the point of view of the cognitive process (hostility fi-dirt, enmity). In many cases, aggression is directed against close people with a pleasant positive attitude.

Redaksiyaya daxil olub: 11.03.2025